

УДК 911.5(477.43/.44)

Г. В. МУДРАК, канд. геогр. наук
Вінницький національний аграрний університет
вул. Сонячна 3, м. Вінниця, 21008
galina-mudrak@mail.ru

УНІКАЛЬНІСТЬ ЛАНДШАФТНИХ КОМПЛЕКСІВ РЕГІОНУ СЕРЕДНЄ ПРИДНІСТЕР'Я

Запропоновано і обґрунтовано, що унікальний ландшафт – ландшафт натурального або антропогенного походження, який має неповторні, рідкісні ознаки або є найкращим природним зразком, еталоном, що має значну цінність (природну, наукову, історичну, пізнавальну, господарську, естетичну), втрата якого може виявитися незамінною. У Середньому Придністер'ї до таких відносяться об'єкти і ландшафти, що розміщені у межах місцевостей товтрових (Товтрове пасмо) і схилових (Дністерський каньйон), які є унікальними не лише для досліджуваного регіону, України, але й у світовому масштабі.

Розроблено класифікацію унікальних ландшафтів Середнього Придністер'я за: 1) походженням; 2) просторовими рівнями; 3) типами. Типи унікальних ландшафтів, у свою чергу, поділяються на підтипи, які характеризуються індивідуальними ознаками, що мають природну, наукову, пізнавальну, рекреаційну, естетичну цінність. Запропоновано оцінювати ландшафтну унікальність за п'ятибальною шкалою з врахуванням просторових рівнів.

Ключові слова: унікальні ландшафти, класифікація, цінність, Середнє Придністер'я, критерій, оцінка

Mudrak G.V. THE UNIQUE LANDSCAPES OF THE REGION MIDDLE PRIDNISTER'YA

This paper proposes and substantiates that the unique landscape - a landscape of natural or anthropogenic origin that has unique, rare or signs of the best natural model, a model that has a significant value (natural, scientific, historical, cognitive, economic, aesthetic), the loss of which may be indispensable. In the Middle Prydnister'ya such related objects and landscapes that are located within areas Tovtry (Tovtry strand) and slope (Dniester Canyon) that are unique not only for the studied region, Ukraine, but also in the world.

Classification of unique landscapes of the Middle Prydnister'ya by: 1) origin; 2) spatial levels; 3) types. Types of unique landscapes, in turn, are divided into subtypes, which are characterized by individual features with natural, scientific, cognitive, recreational, aesthetic value. A unique landscape assess a five-point scale, taking into account spatial levels.

Key words: unique landscapes, classification, value, Average Prydnister'ya, test and evaluation

Мудрак Г. В. УНИКАЛЬНОСТЬ ЛАНДШАФТНЫХ КОМПЛЕКСОВ РЕГИОНА СРЕДНЕЕ ПРИДНЕСТЕРЬЕ

Предложено и обосновано, что уникальный ландшафт - ландшафт натурального или антропогенного происхождения, имеет неповторимые, редкие признаки или является лучшим природным образцом, эталоном, имеет значительную ценность (природную, научную, историческую, познавательную, хозяйственную, эстетическую), потеря которого может оказаться незаменимой. В Среднем Приднестерьи к таким относятся объекты и ландшафты, расположенные в пределах местностей товтровых (Толтровый кряж) и склоновых (Днистерский каньйон), которые являются уникальными не только для исследуемого региона, Украины, но и в мировом масштабе.

Разработана классификация уникальных ландшафтов Среднего Приднестерья за: 1) происхождением; 2) пространственными уровнями; 3) типами. Типы уникальных ландшафтов, в свою очередь, делятся на подтипы, которые характеризуются индивидуальными признаками, имеющие естественную, научную, познавательную, рекреационную, эстетическую ценность. Предложено оценивать ландшафтную уникальность по пятибалльной шкале с учетом пространственных уровней.

Ключевые слова: уникальные ландшафты, классификация, ценность, Среднее Приднестерья, критерий, оценка

Вступ

У різних наукових напрямках поняття «унікальності» використовують як критерій виокремлення чогось рідкісного, незвично

го. Часто можна зустріти визначення «унікальності» того чи іншого об'єкту – природну, історичну, флористичну, архітектурну тощо. Унікальність (з лат. *unicus*) – єдиність у своєму роді, надзвичайність, винятковість

[5]. У ботаніці це один із критеріїв виділення певної ділянки з наявністю реліктових, ендемічних, червонокнижних, рідкісних рослин чи їх угруповань. У ландшафтознавстві унікальність немає чіткого виокремлення, переважно це порівняння з типовістю або репрезентативністю. Часто ці поняття протилежні за визначенням та змістом.

С.М. Стойко визначає поняття «унікальних фітоценозів, які за фітоценотичними позиціями компонентів, їх генетичними або фенотипічними ознаками, екологічною приуроченістю та іншими особливостями відрізняються від зональних типових фітоценозів і цікаві для науки і господарства» [14]. В. М. Пашенко ландшафтну унікальність порівнює з ландшафтною екзотичністю і зазначає, що «унікальність не рідко являється складовою цінності пам'яток природи, які екзотичні одними своїми особливостями, а унікальні – іншими» [12]. Пізніше він виділяє унікальність як поняття-антипод щодо репрезентативності: «змістовна виокремленість унікальнос-

ті як одиничної властивості, протилежної щодо типовості, – добре відтінює і підкреслює зміст неодноразово повторюваних у різних об'єктах підстав для виділення репрезентативності» [11]. К.І. Геренчук зазначав: «ландшафти, які не мають подібних аналогів, називаються ландшафтами-унікумами» [2].

Аналіз самого поняття унікальності, особливо у ландшафтознавстві відсутній, оскільки унікальне сприймається як інтуїтивно зрозуміле, ясне та очевидне у своєму емпіричному існуванні. Дослідження поняття унікальності загалом є досить актуальним, у ландшафтознавстві зокрема. Оскільки дозволяє виявити унікальні природні об'єкти і ландшафти загалом. Разом з тим, це дає можливість їх збереження, охорони і раціонального використання. Тоді унікальність – неповторність тих чи інших об'єктів і явищ і розглядається як аспект проблеми збереження ділянок переважно незміненої природи.

Результати дослідження

Унікальність і репрезентативність використовують як пріоритетні критерії для виділення заповідних об'єктів і територій. Разом з тим, не дивлячись на уявну очевидність поняття, вона не зовсім однозначна, а доволі багатогранна [6]. У теорії і практиці заповідної справи категорія унікальності зазвичай розглядається як географічний феномен тобто єдине у світі або рідкісне явище природи. Зараз все частіше унікальність визначається більш широко, як ступінь трапляння або неповторності природних ландшафтів. Окрім того унікальними можуть бути і рідкісні ландшафтні комплекси, не обов'язково оригінальні, естетичні і мальовничі. Це можуть бути ландшафти з малочисельними реліктами або вузькоареальними ендеміками, рідкісними і незвичайними ґрунтами та ін. Категорія унікальності також може розглядатись в аспекті своєрідних і неповторних антропогенних ландшафтів, які утворились у результаті діяльності людини (лісові, водні, селитебні, рекреаційні тощо). До унікальних ландшафтів можна віднести і найкращі природні зразки будь-якого типового ландшафтного комплексу, що поширений у природі, має достатню вираженість і володіє рисами неповторності [7]. Звідси випливає, що *унікальний ланд-*

шафт – ландшафт натурального або антропогенного походження з неповторними або рідкісними ознаками і є найкращим природним зразком, еталоном, що має значну цінність (природну, наукову, історичну, пізнавальну, господарську, естетичну), втрата якого може виявитися незамінною.

Категорія унікальності відносна і доволі мінлива у часі (у природі і у соціумі все постійно змінюється, тому звичайні об'єкти можуть стати унікальними і навпаки) і у просторі (має різні критерії порівняння від глобального до локального рівнів) [7]. Враховуючи це, унікальність необхідно розглядати як у широкому, так і вузькому розумінні. У *широкому* – унікальним є кожний регіон, бо він неповторний, його перебудова призведе до появи нового, теж своєрідного й унікального, єдиного на Землі регіону. Наявність у межах і структурі регіону унікальних природних об'єктів та ландшафтів визначає його унікальність у *вузькому* розумінні [4].

Різноманіття і багатство природних умов будь-якої території визначається, перш за все, її географічним положенням. З цього погляду кожний регіон – унікальний обумовлений простір з притаманними лише йому складним набором чинників і явищ, які фо-

рмують неповторний ландшафт. Саме через це можна стверджувати, що у межах Поділля й України, унікальним є регіон Середнє Придністер'я (в широкому й вузькому розумінні цього поняття). Тут зосереджена значна кількість своєрідних природних об'єктів, які формують неповторні риси ландшафтів, що не мають аналогів в Україні та світі. Про оригінальну, а в багатьох випадках й унікальну, природу досліджуваного регіону написано багато статей, популярних збірок, є матеріали наукових конференцій. Кожний, хто досліджував природу регіону підкреслював її унікальність. Це один із вагомих наукових критеріїв визначення унікальності цієї території. Відзначимо лише найбільш характерні особливості природи і ландшафтів Середнього Придністер'я [4]:

- розташування на межі молоді альпійської геосинклінали (Карпати) і стародавньої (докембрійської) платформи (Східно-Європейська рівнина);
- наявність Великого каньйону Дністра з виходами давніх порід верхнього протерозою, палеозою, мезозою і кайнозою, геологічні розрізи яких є опорними і еталонними;
- наявність у долині Дністра крутові-заних структурних меандр та меандрових «вузлів» (Мельниця-Подільського, Хотинського, Студеницького, Ушицького та ін.);
- наявність Товтрового кряжу як палеогеографічного рифогенного утворення і структурно-літологічного феномену з своєрідними ландшафтами;
- наявність потужного гіпсового шару підземного карсту;
- унікальне поєднання рис рівнинних (на межиріччях) та гірських (в долинах) ландшафтів різних центрів формування;
- прояви асиметрії різних видів (правобережної, лівобережної, перехідної, узгодженої, неузгодженої) і чітка вираженість регіональної і локальної асиметрії ландшафтних комплексів;
- прояви висотної диференціації ландшафтних комплексів;
- наявність природного вузла, де тісно взаємодіють ландшафти широколистяних лісів Центральної (з буком) і Східної Європи (з дубом), лучно-степового Середземномор'я. У результаті формується особливий підтип лісостепових ландшафтів – західнолісостеповий;
- унікальність рослинного покриву ре-

гіону у флористичному і фітоценотичному аспектах: наявність степових угруповань, які містять значну кількість реліктових, ендемічних, рідкісних видів, мають понтично-центрально-азіатське походження і формуються під впливом середземноморської, балканської і центральноєвропейської флори;

- домінантність специфічних урочищ «стінок»;
- наявність унікальних агрокліматичних умов, що створюють оптимальні умови для розвитку садівництва, виноградарства, городництва;
- прикордонність – тривалий розвиток на перехресті економічних і культурних зв'язків між Західною і Східною Європою та Азією, розташування на окраїнах різних політичних утворень і держав;
- значна концентрація унікальних у Європі археологічних пам'яток;
- особлива різноманітність натуральних, натурально-антропогенних і антропогенних ландшафтів, їх високий естетичний та рекреаційний потенціал;
- регіональна специфіка унікальних ландшафтів Середнього Придністер'я.

При розгляді унікального, як значення системного параметру, можна говорити про перспективу побудови класифікації систем за параметром унікальності, що стає підґрунтям для розмежування систем на унікальні і не унікальні. Унікальні системи можуть бути підрозділені на такі види, як унікальні за субстратом, структурою, концептом, варіаціями. Найбільш вичерпна варіація дає вищий рівень унікальності [3]. Унікальні ландшафти регіону доцільним буде класифікувати: 1) за походженням; 2) за просторовими рівнями; 3) за типами (рис. 1). Типи у свою чергу поділяються на підтипи, які характеризуються певними індивідуальними ознаками, що мають ту чи іншу цінність (природоохоронну, наукову, пізнавальну, рекреаційну, естетичну та ін.). Звідси ландшафтна унікальність – це ступінь неповторності чи відображення надзвичайності й винятковості ландшафтного і біотичного різноманіття або історико-культурної й архітектурної цінності певного регіону відносно інших територій.

Для визначення унікальності ландшафтного комплексу, а особливо оцінки її ступеня, потрібно розробити кількісні параметри за якими можна здійснювати бальну оцінку якісних ознак. При вирішенні

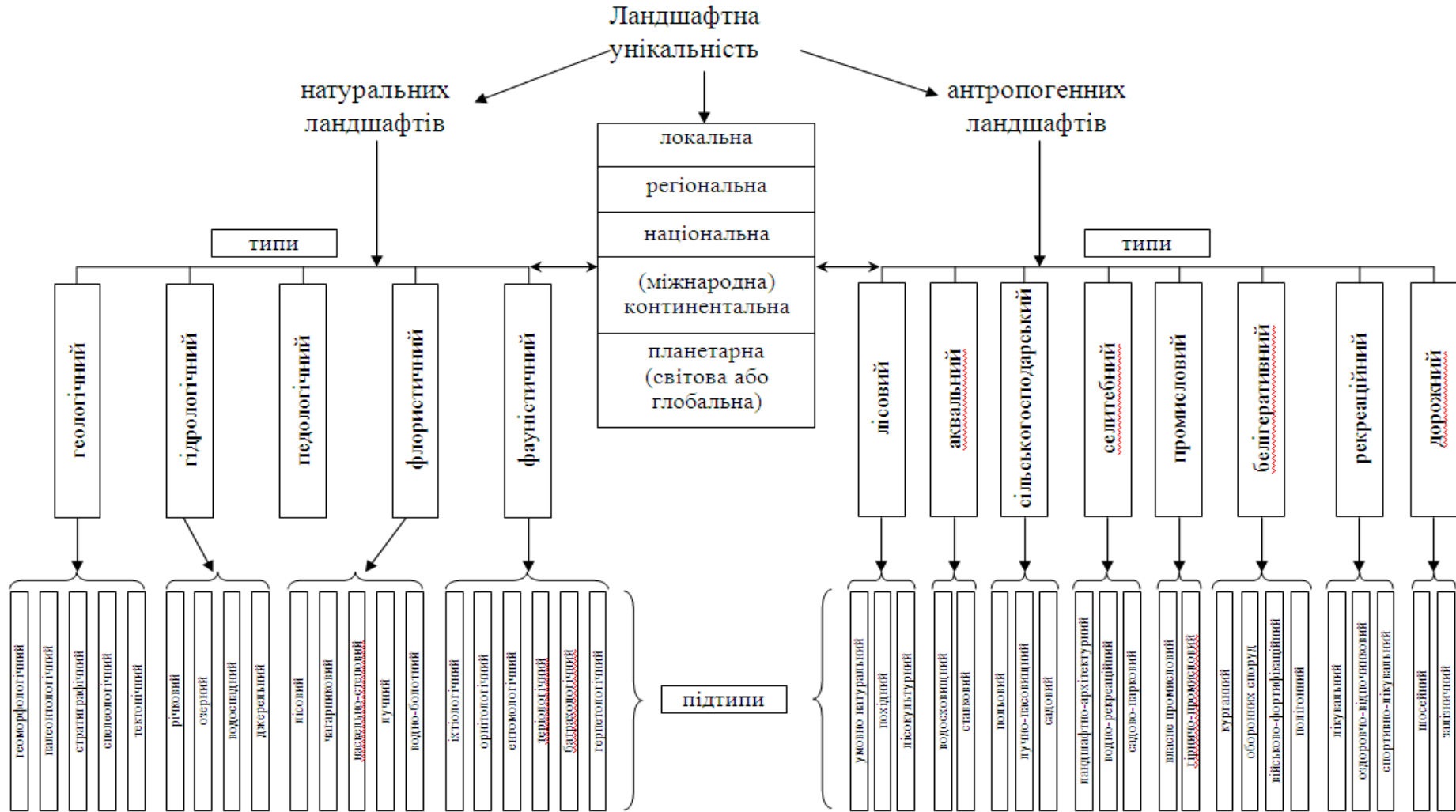

Рис. 1. Класифікація унікальних ландшафтів

таких питань американські вчені найчастіше використовують бальну оцінку рекреаційних ресурсів, яку можна використати для порівняльного аналізу ландшафтів-аналогів. Актуальним стає визначення ступеня унікальності обраного регіону, зазвичай у межах країни. Прикладом може бути метод оцінки ландшафтів запропонований Л. Леопольдом [1], згідно якого коефіцієнт унікальності (*uniqueness coefficient*) розраховується як величина, що зворотня числу місць, які мають однакові дані. Цей метод дає можливість визначати унікальні природні об'єкти і ландшафти, що потребують збереження і охорони.

Для визначення унікальності природи і ландшафтів певної території в якості одного з можливих підходів можна використати якісний критерій – включення природного об'єкту або ландшафту до списку об'єктів Світової спадщини (ЮНЕСКО) [13]. Головна мета якого полягає у виявленні та охороні культурної і природної спадщини, яка має виняткову цінність для людства. Для цього були розроблені оціночні критерії: культурні і природні. Ландшафтні критерії унікальності не розроблені. Саме вони є визначальними для комплексного аналізу природних умов,

що враховують сукупність фізико-географічної інформації та даних щодо антропогенної трансформації певної території [9]. Оцінка унікальності може здійснюватись різними методами. З погляду математики у рекреаційній географії це визначається добутком мінімальних вірогідностей трапляння на певній території нехарактерних елементів природного середовища [7]. Для порівняльної оцінки ландшафтів (регіонів загалом) використовуються різноманітні індекси: видового і екосистемного різноманіття; кількості ендемічних, реліктових, рідкісних видів; природоохоронної, наукової, навчальної, пізнавальної цінності тощо.

У зарубіжних країнах для державної кадастрової оцінки земельних ділянок у складі земель природних заповідних територій використовується оцінка ступеня унікальності об'єкта і коефіцієнт унікальності біорізноманіття – показник, який характеризує частку видів рослин і тварин, занесених до Червоної книги країни [8]. Використовуючи таку методику, ми пропонуємо оцінювати ландшафтну унікальність за п'ятибальною шкалою з врахуванням просторових рівнів (табл.).

Таблиця

Шкала оцінки унікальності об'єкта [10], з доповненням автора]

Ступінь унікальності	Коефіцієнт унікальності	Ступінь унікальності за просторовими рівнями	Коефіцієнт унікальності
Широко поширений	0,000001	-	-
Поширений або типовий	0,00001	локальний	1
Рідкісний	0,0001	регіональний	2
Одиничний у регіоні	0,001	національний	3
Одиничний у країні	0,01	континентальний	4
Одиничний у світі	1	глобальний	5

Висновки

Виявлено, що природні і антропогенні чинники зумовили формування у Середньому Придністер'ї значної кількості унікальних ландшафтів. Зазвичай унікальність визначається як степінь трапляння або неповторності природних об'єктів і явищ, що з погляду математики визначається добутком мінімальних вірогідностей трапляння

на певній території нехарактерних елементів природного середовища.

Переважно унікальність розглядається як географічний феномен, тобто єдине у світі або рідкісне явище природи, яке потребує ефективної охорони і раціонального використання.

Література

1. Бенько Е.В. Методические подходы к определению потенциала развития туристско-рекреационной сферы экономики Российской Фе-

дерации / Е.В. Бенько // Вопросы экономики и права. – 2011. – №1. – С. 311–316.

2. Геренчук К.І. Польові географічні дослі-

дження : навч. посібник / К.І. Геренчук, Е.М. Раковська, О.Г. Топчів. – К.: Вища школа, 1975. – 246 с.

3. Голошубова А.О. Поняття унікальності в історико-культурних дослідженнях (методолог. аналіз): автор. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук.: спец. 09.00.02 «Діалектика і методологія пізнання» / А.О. Голошубова. – Одеса, 2005. – 23 с.

4. Денисик Г.І. Унікальні ландшафти Середнього Придністер'я / Г.І. Денисик, Г.В. Мудрак [монографія]. – Вінниця: Вінницька обласна друкарня, 2014. – 262 с.

5. Дубічинський В.В. Сучасний тлумачний словник української мови: 65000 слів / В.В. Дубічинський. – Х.: ВД «ШКОЛА», 2006. – 1008 с.

6. Забелина Н.М. Национальный парк / Н.М. Забелина. – М.: Мысль, 1987. – 170 с.

7. Иванов А.Н. Охраняемые природные территории : учебн. пособ. / А. Н. Иванов, В. П. Чижова. – М.: Изд-во Московского университета, 2003. – 119 с.

8. Корчевський А.А. Разработка методов эколого-экономической оценки природных объектов и экономической эффективности природоохранных мероприятий / А.А. Корчевський, Ж. Л. Бекжанов, А. К. Кыстаубаев, Т. А. Кудрявцева [Электронный ресурс] / Разработка методов эколого-экономической оценки природных объектов и

экономической эффективности природоохранных мероприятий. Режим доступа: www.chp.kz/RU/36.pdf. – Название с экрана.

9. Ландшафтознавчі основи формування і розвитку екомережі України: заключ. звіт по НДР / Ін-т географії НАН України. – К., 2004. – 200 с.

10. Методика государственной кадастровой оценки земель особо охраняемых территорий и объектов [Электронный ресурс] / Режим доступа: www.to03.rosreestr.ru/kadastr. – Название с экрана.

11. Пашенко В.М. Ландшафтна репрезентативність об'єктів природи / В.М. Пашенко // Український географічний журнал. – 2003. – №3. – С. 13–21.

12. Пашенко В.М. Охрана природы и перспективы рекреационного природопользования в Северном Приазовье / В. М. Пашенко // Физическая география и геоморфология. – 1982. – Вып. 28. – С. 11–20.

13. Список Світової спадщини ЮНЕСКО [Электронный ресурс] / Режим доступа : <http://www.unesco.org/whc> Список Світової спадщини. – Назва з екрану.

14. Стойко С. Экологические основы охраны редких, уникальных и типичных фитоценозов / С. Стойко // Ботанический журнал. – 1983. – Т. 68. – №11. – С. 1574–1583.

Надійшла до редколегії 23.11.2014

УДК (502.63+504.4): 913 (477-25)

В. В. ПЛАСКАЛЬНИЙ

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
пр. Глушкова, 2а, м. Київ, МСП – 680
Plaskalnyy@i.ua*

ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНІ ОСНОВИ ВИЗНАЧЕННЯ СТАНУ ТА ОЦІНЮВАННЯ СТІЙКОСТІ ГЕОСИСТЕМ В УМОВАХ АНТРОПОГЕННОГО ТИСКУ

Розглянуто характер антропогенного впливу на стан природних комплексів та значення стійкості геосистем для саморегуляції та самовідновлення згідно з підходами параметричного моделювання, де рівень стану геосистеми визначається за стійкістю та надійністю складників природної (квазіприродної) генезисно-еволюційної підсистеми. Розкрито значення фазової антропогенної стійкості на прикладі Лівобережно-придніпровського лісостепового краю та можливість її застосування для геосистем різних ландшафтно-територіальних структур.

Ключові слова: стійкість геосистем, фазова стійкість, антропогенне навантаження, природокористування

Plaskalny V. V. THEORETICAL AND APPLIED BASIS FOR DETERMINING THE STATE AND ESTIMATION OF GEOSYSTEMS STABILITY UNDER ANTHROPOGENIC PRESSURE

Consider the nature of anthropogenic impact on natural systems and the importance of stability for geosystem self-regulation and selfrestoration according to the approach of parametric modeling, where the level of state Geosystems determined by the stability and reliability of the natural constituents (kvaziprirodnoi) psychogenetic-evolutionary subsystem.. Show usage of the phase-anthropogenic stability in the Livoberezhnodniprovskyy forest-steppe area and the possibility of its application to geosystems of different landscape territorial structures.

Keywords: stability of geosystems, phase stability, anthropogenic pressure